

Олесь Лісничук

ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються проблеми комунікації стосовно національних інтересів України. Визначаються підстави та базові контури для її ідентифікації як самостійної дискусійної формації. Окреслюються перспективні напрями вивчення цього дискурсу.

Oles Lisnychuk Discourse of National Interest of Ukraine as an Object of Political Study. The problems of communication about national interests of Ukraine are considered. Reasons and basic outlines for Ukrainian identification as independent discussion formation are identified. Perspective tendencies of this discourse formation research are outlined.

Тема національних інтересів належить до тих, які досить інтенсивно експлуатуються в публічній політиці України. Важко знайти політика, який у публічній комунікації не висловлювався б з приводу національних інтересів. Посилання на національні інтереси політичними акторами здійснюється з найрізноманітнішими цілями: для підкреслення значущості ініційованих тем та лобійованих рішень; мобілізації публічної уваги; маніпуляції

громадською думкою; для дискредитації опонентів та ще в багатьох інших випадках.

Для підкреслення вищої втаємниченості в природу, безпринципну та цинічну, політичного життя як в Україні, так і на міжнародній арені часто використовується парафрази відомого афоризму про вічні інтереси та не вічних друзів, авторство якого приписується В. Черчиллю.

Наприклад, Г. Удовенко, який майже 4 роки, з серпня 1994 р. по квітень 1998 р., керував українським МЗС, ділився кілька разів спогадом про спілкування з тодішнім президентом Л. Кучмою: «Будучи міністром закордонних справ, я проголосив два принципи зовнішньої політики... Другий принцип — немає вічних ворогів, немає вічних друзів. Вічними є національні інтереси. Леонід Данилович мені подзвонив і каже: «Що ви там видумуєте? Як це — «нема вічних друзів»? Це був натяк на нашого сусіда. Я кажу: «Це Черчилль сказав». Це принцип британської зовнішньої політики»¹.

Висловлював свою прихильність до цієї формули в передвиборчих дебатах 2002 р. і майбутній президент В. Ющенко: «Знаєте, мені подобаються слова Черчилля, коли він сказав, що в нас немає вічних друзів, вічних ворогів, і тільки інтереси нашої країни»². «Як казав Черчилль, в Англії немає вічних друзів, а є вічні інтереси. В Україні зацікавлені у хороших партнерських стосунках з нашими сусідами», — обґрунтовував свою думку член ПР Д. Писарчук в інтерв'ю за серпень 2007 р.³. Особливої ж популярності згадана формула набула в українській політичній журналістиці.

Згадувана теза має невизначене достовірно первинне авторство. Серед тих, хто формулював подібний підхід, згадуються також і В. Пітт-старший, і В. Пітт-молодший, і Б. Дізраелі, Дж. та Н. Чемберлени, але найбільший внесок у формулювання та поширення цієї популярної метафори все ж зробив прем'єр вікторіанської Британії Г. Пальмерстон. Позначення представниками українського політикуму авторства саме В. Черчилля можна вважати досить симптоматичним. І не тільки та не стільки як вияв можливого дефіциту відомостей чи як використання апробованого шаблону. В даному випадку має місце не так посилання на автора «крилатого» вислову, скільки апеляція до образу британського політика, за яким визнається підвищений, навіть особливий, авторитет як майстра політичного фаху⁴.

В цьому разі для мовників зазначення авторства застосовано-го ними твердження може бути навіть більш значущим, ніж його

зміст. Утім, останній теж достатньо для них важливий, оскільки позначає причетність до певної фундаментальної, позачасової, понадфракційної, інтегральної сутності, відданість (нехай і позірну) певній вищій субстанції. Саме таке значення «національних інтересів» висновується із приписаної В. Черчиллю цитати. Схожим чином мисляться і сприймаються «національні інтереси України» у вітчизняному політикумі та медіях. Часто подібні інтерпретації демонструють і представники експертного та академічного середовищ.

Наведемо ще декілька висловлювань, у яких провідні українські політики апелюють до національних інтересів:

- «Для нас політика транзиту — це фундаментальний національний інтерес»⁵ (В. Ющенко, Президент України, червень 2009 р.)

- «...гасло «Влада за будь-яку ціну» — не для нас. «Національні інтереси — понад усе,» — ось гасло, яке сьогодні повинно стояти на порядку денному і влади, і опозиції»⁶ (В. Янукович, лідер ПР, вересень 2005 р.);

- «У сьогоднішній ситуації, коли в країні фактично відсутній парламент, а в світі вирує небачена економічна криза, Уряд України залишається єдиним органом, що здатний захищати національні інтереси та гарантувати стабільність»⁷ (Ю. Тимошенко, лідер БЮТ, прем'єр-міністр України, жовтень 2008 р.);

- «Сьогодні ніхто, крім комуністів, не говорить ... про національний інтерес, — як про знищення експлуатації людини людиною» (П. Симоненко, лідер КПУ, квітень 2005 р.);

- Українським політикам треба припинити хитання і діяти, виходячи з національних інтересів України, «цей здоровий егоїзм має стати конструктивом, який об'єднає наших політиків» (В. Литвин, лідер Блоку Литвина, Голова ВР України, січень 2009 р.)

Наведений ряд є довільним — можна віднайти цілу низку інших звертань тих самих політиків і в інший час, і в інших контекстах, з іншими формулюваннями та акцентами, які б апелювали до національних інтересів України. Наразі йдеться не про систематизацію, а про ілюстрацію — ми прагнули продемонструвати: згадані мовники конкурують поміж собою у політичному полі, по-різному репрезентуються ідеологічно, орієнтуються на різні електоральні групи, сповідують відмінні комунікаційні стратегії, але при цьому однаково намагаються виявити лояльність до того, що вони називають національними інтересами.

Тільки в першій половині 2008 р. в публічній політичній мові вищих посадових осіб України (Президента, Голови ВР, Прем'єра, секретаря РНБО) на рівень апеляції до національних інтересів країни виводилися наступні теми: питання прийняття програми приватизації, а також приватизація Одеського припортового заводу, зокрема; надання концесії компанії «Венко» на розробку причорноморського шельфу; позиція України стосовно визнання незалежності Косово; необхідність участі України в міжнародних миротворчих місіях; діяльності правоохоронних органів у питаннях боротьби з корупцією; нових дочергових виборів ВР тощо.

Крім того, традиційно на високій риторичній ноті, яка передбачає в першу чергу якраз відсилання до національних інтересів як координати для масштабування застосовуваних образів, експлуатувалися питання взаємин України з НАТО, актуалізоване Бухарестським самітом Альянсу та зверненням до нього «трійки» керівників країни про надання права на виконання Плану дій щодо членства (ПДЧ) НАТО, а також, «за визначенням», — «газові» відносини з Росією.

Інтенсивність комунікації, залучення до неї широкого кола учасників, висока актуальність теми національних інтересів для їхніх публічних практик є передумовами, але не підставами для ідентифікації дискурсу національних інтересів України як самодостатньої структурної одиниці. Дискурс має бути полем (обмеженим до певної міри і у певний спосіб) породження специфічних значень, які фіксуються в ньому на деякий часовий відрізок і у своєму співвіднесенні формують структурну єдність. Чи володіють такими ознаками множини тверджень про національні інтереси України?

Мовник, який формує висловлювання про національні інтереси, так чи інакше демонструє орієнтацію на вивищення за межі своєї приватної чи групової політичної ідентичності. Абсолютна більшість мовників виходить із сприйняття національних інтересів як певної об'єктивної даності, субстанції, що існує поза волею, свідомістю, діяльністю чинних чи тих, що існували раніше, політичних суб'єктів.

Вже саме практично повсюдне визнання національних інтересів за ключовий орієнтир для політичної діяльності може розглядатися як важливий показник структурування цієї дискурсивної формації. Національні інтереси виступають категорією, вагомість якої є практично самозрозумілою.

Ніхто із політичних речників не наважується проголосити будь-які інші групові інтереси важливішими за національні. В цьому сенсі показовим є поступовий відхід від примату класових інтересів, здійснений ще в 90-ті рр. минулого століття українськими лівими, в тому числі й радикальними. В риториці КПУ на чільне місце вийшли саме інтереси національні, хоч, при цьому, наявні ідеологічно мотивовані застереження щодо «націоналістичної» лексики.

Можна визначити цілу низку причин змістовної поліморфності дискурсу про національні інтереси України:

- загальна смислова аморфність політичного дискурсу, що виявляється в абстрактності та широті значень⁸;
- частота використання базової категорії та поліконтекстне звертання до неї політичних речників;
- домінування внутрішньополітичної тематики в інтерпретаціях національних інтересів;
- у значному впливові на вітчизняні теоретичні підходи до міжнародних відносин традиції політичного реалізму та його пізніших модифікацій;
- складний характер етонаціональних процесів в Україні в новітній історичний період;
- невизначеність суб'єкта інтерпретації та офіційної репрезентації національних інтересів України;
- на категорію національних інтересів покладається дуже високе навантаження у зв'язку зі складним процесом осягнення Україною державної незалежності.

Всі ці чинники, впливаючи більшою чи меншою мірою, сформували головну причину смислового розмаю дискурсу про «національні інтереси України» — цей дискурс є полем інтенсивного протиборства та взаємодії цілої низки різних дискурсів, тематичних, інституційних тощо.

Частина їх спрямована на те, щоб поглинути чи витіснити інші та стати визначальними у визначенні головних параметрів дискурсу про національні інтереси України.

Фактично ж, кожне нове твердження стосовно національних інтересів України є ще однією їхньою артикуляцією, яка здатна уточнювати конфігурацію всієї дискурсійної формації. Ідентичності знаків, які наповнюють останню внаслідок цих мовленевих актів, зазнають більших чи менших видозмін навіть тоді, коли один і той самий мовник оголошує вже раніше висловлюване ним формування: варто враховувати, що може зазнати змін контекст —

час, привід, аудиторія тощо. Більше того, навіть сам факт такого повторення може бути тлумаченим як авторське акцентування і розглядатися в цьому сенсі як окремий артикуляційний акт. В іншій інтерпретації це може розумітися, наприклад, як демонстрація стереотипів, що теж важливо для розуміння дискурсу про національні інтереси та його динаміки.

«Національні інтереси України» за своїм семантичним характером мали б більше стосуватися стратегічного зрізу політичної практики. Однак насправді спостерігається домінування, з одного боку, артикуляцій прикладного і, навіть, «приземленого» характеру. Так трапляється практично завжди, коли той чи інший політичний мовник прагне оцінити певну подію, рішення, проблему з точки зору національних інтересів. Тягар його ідеологічної ідентичності, партійного членства, корпоративної належності, політико-технологічного позиціонування і т. ін. так чи інакше впливає на зміст публічно висловлюваних артикуляцій.

З іншого боку, саме коли мова заходить про стратегічні орієнтири, мовлення представників політичного класу про національні інтереси стає максимально абстрактним та розпливчатим. Озвучені в подібному контексті тези більше нагадують відомий трюїзм про те, що краще бути заможним та здоровим, ніж бідним та хворим.

Оскільки подібні артикуляції здійснюються представниками всіх помітних кольорів політичного спектра, то це призводить до того, що дискусія «вирізняється надзвичайною туманністю і невизначеністю, що дозволяє відстоювати протележні точки зору в ім'я того самого «національного інтересу»⁹.

У той же час, попри всю відзначену смислову аморфність, дискурс про національні інтереси України є цілком придатним об'єктом для наукового аналізу.

Поліморфність контенту відіграє свою функцію в системі політичної комунікації. Від того, що контент дискурсу наповнює дуже широке поле інтерпретацій, його цінність для наукового вивчення не зменшується, а, навпаки, зростає.

Для аналізу дискурсу національних інтересів України важливим напрямом є визначення наслідків зазначеної невизначеності у формуванні знакового простору політичної комунікації, соціальних ідентичностей, причин їх динаміки, впливу на політичну діяльність, зокрема на прийняття політичних рішень.

Системне звертання до теми національних інтересів відбувається зрідка як з боку політиків, так і медіа. Чи можна переважно

ситуативні, реактивні звертання до національних інтересів виокремлювати в самостійну дискурсивну систему? Можливо, варто погодитися з тими оглядачами та аналітиками, що проголошують про нездатність вітчизняного політичного класу мислити категоріями національних інтересів? Тоді увагу було б перенесено тільки до тих мовників, які володіють відповідними здібностями для важкої, висококваліфікованої роботи щодо ідентифікації, ініціації, ієрархізації, просування, поповнення, уточнення, розтлумачення загальних для суспільства інтересів. Тобто обмежитися практиками вузького кола фахівців, що прагнуть продемонструвати раціонально-логічні, теоретично обґрунтовані, верифіковані емпірично системи формулювань про шляхи наближення українського суспільства до того чи іншого ідеалу. Але чи набагато більше дасть вивчення саме цієї комунікації, ніж, власне, самі практики, які мають місце в цьому сегменті дискусій про національні інтереси України? І чому означення національних інтересів, які здійснюються політиками чи засобами масової комунікації, менш значущі, ніж ті, які виконують представники наукової спільноти. Все ж ресурси впливу на суспільство в перших та других помітно вищі, ніж у академічних вчених чи в не залучених до політичних мереж експертів.

Дискурс завжди передбачає обмеження, але це ті обмеження, що не повинні спонукати до виключення якихось категорій суб'єктів, які здатні пропонувати інтерпретації. Свою продуктивність формування повнокровоної моделі дискурсу про національні інтереси України мають і дискурси, зовсім далекі від політики. Наприклад, медичний — у межах якого може окреслюватися необхідність для України як держави мати, скажімо, той чи інший варіант сертифікації медичних препаратів, що дозволяло би оптимізувати розв'язання проблем із забезпеченням охорони здоров'я та лікування в Україні як у спільноті громадян. При цьому цілком можуть використовуватися як прямі посилання на національні інтереси, так опосередковані, але відчутно пов'язані кореляції з цим рівнем порівняння. Свою важливість для цільної картини дискурсу національних інтересів України має і побутова комунікація, яка, зокрема, використовує образи України, ситуації в ній, рішення, які стосуються цієї ситуації, взаємин з іншими країнами тощо. Відбувається це тією мірою, якою це стосується «життєвих світів» громадян чи їхніх груп. Саме буденні образи і поняття пов'язані з тією важливою частиною дискурс-аналітичного дослідження,

яка стосується сприйняття мовленевих практик «штатних» агентів дискурсу національних інтересів України умовною «аудиторією» — тими, на кого ці практики спрямовані.

Дослідження цього зрізу комунікації про національні інтереси України передбачає досить складні процедури збирання та інтерпретації інформації, вибудовування на їхній основі пояснювальних схем. Можна зауважити, щонайменше, що соціологічні опитування, які традиційно представляються і в медійному, і в політичному, і, навіть, в експертному дискурсах як репрезентанти «громадської думки» чи, більше того, «думки громадян України», маловерифікативні для формування картини сприйняття саме в щоденно відтворюваній, «життєво-світовій» комунікації питань, що проблематизуються дискурсом про національні інтереси України. І причини тут не лише в тому, що дозволяло П. Бурдье оскаржувати саму доцільність поняття «громадської думки»¹⁰.

Не можна стверджувати, що оцінки, які надаються питанням, пов'язаним з проблематикою національних інтересів, у цих комунікаційних практиках ґрунтуються на достатньому рівні компетенції, який давав би підстави припустити їхню відносну самостійність смислотворення. Головним чином образи, символи, смисли, які експлуатуються на рівні комунікацій «життєвих світів», задаються саме медійними та політичними дискурсами. Креативність для дослідження дискурсу національних інтересів цей комунікаційний досвід має в першу чергу з огляду на те, які саме образи, символи, знаки виокремлюються з потоку медійної та власне політичної інформації і адаптуються через механізми відповідної реінтерпретації вже в побутових дискурсах. Інструментарій традиційних соціологічних досліджень не дозволяє проникнути в ці процеси і данні, які отримуються за наслідком репрезентативних опитувань, є щодо них практично холостими.

Однією з особливостей політичної комунікації навколо національних інтересів є те, що комунікатори переважно закликають їх «охороняти», «захистити», «відстоювати», «наслідувати» і т.п. Важливим і, можливо, найчастіше застосовуваним образом є «зрада національних інтересів». Привертає увагу саме високий градус викривальності — застосування національних інтересів в такому контексті радикалізує мовника та його мовлення. Компромісні формули, «напівтони» та «напівтональності» практично повністю блокуються і не застосовуються. Опонент може тільки «зраджувати» національні інтереси, а от, скажімо, «неправильно їх розуміти»

чи «не мати можливостей їх захистити/реалізувати» — така постановка практично не застосовується.

Називання певних рішень, процесів як саме «зради» національних інтересів зазвичай є риторичним прийомом і він аж ніяк не унікальний з огляду на дискурсійні практики в інших країнах. Проте його застосування (і з точки зору кількісної, і з огляду на його інтенсивність, і через різкий викривальний конфліктний характер) суттєво позначається на конотативному наповненні образу національних інтересів України.

Комунікація про національні інтереси України — це багатомірна, гетерогенна конструкція, яка за певного (і досить поверхового) погляду може нагадувати беззмістовну какофонію. Завдання ж аналітичного дослідження — ідентифікувати в цій багатомірній комунікації структури дискурсу: визначити вузлові його точки, головні знаки, принципи організації, функціональні особливості, вплив на суспільно-політичну реальність, зокрема на творення, підтримання, деактуалізацію політичних та соціальних ідентичностей.

---

¹ Дипломатична «війна»: око за око, зуб за зуб // <http://ua.glavred.info/archive/2009/08/03/172441-0.html>

² Ющенко: «Я вам хочу сказати, друже — я такий же офіцер Українських збройних сил, як і ви» // <http://pravda.com.ua/news/2002/2/5/21017.htm>.

³ <http://portal.lviv.ua/ukrichas/2007/08/02/123410.html>.

⁴ У медійному дискурсі особливого поширення набула також ще одна легендарна цитата з посиланням на В. Черчилля: «Демократія — не найкращий лад, але це краще, що ми можемо собі запропонувати», за якою затвердився статус своєрідного «одкровення», здатного пояснювати пертурбації процесу переходу до демократії в Україні. Показово, що цим афоризмом не дуже охоче послуговуються представники політичного класу. Очевидно, демократія залишає за собою статус легітимізованої форми політичної організації і оскаржувати її публічно поки не наважуються актори, які розраховують на осягну політичну перспективу. Висока запитаність та підкреслений пієтет щодо афоризмів В. Черчилля є виявом своєрідної культури цитатної аргументації, коріння якої сягає ще радянської традиції канонізації висловлювань класиків марксизму-ленінізму.

⁵ <http://www.president.gov.ua/news/14167.html>.

⁶ Заява Лідера Партії регіонів з приводу підписання парламентською фракцією «Регіони України» Декларації «Єднання та співпраця заради майбутнього» // <http://www.ya2008.com.ua/press-center/news/43284b09bd146>

⁷ http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=163304330&cat_id=156156902

⁸ Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. — М.: Гнозис, 2004. — С. 50–51.

⁹ Розумюк В. Міфи і реалії наукового визначення «національного інтересу» // Національний інтерес. — 2005. — №2. — С. 5.

¹⁰ Бурдые П. Общественное мнение не существует // Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики/ Пер. с франц. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб: Алетейя, 2007. — С. 272–285.